

ELŞAD ƏLİYEV

AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

e-mail: aliyevelshad86@mail.ru

ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNİN HƏLLİNDƏ ATƏT-IN VASİTƏÇİLİK MISSİYASI VƏ SÜLH TƏKLİFLƏRİ

Açar sözlər: ATƏT, Azərbaycan, Dağlıq qarabağ münaqişəsi, Madrid prinsipi, sülh.

Ключевые слова: ОБСЕ, Азербайджан, Нагорно-карабахский конфликт, Мадридские принципы, мир.

Keywords: OSCE, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict, the principle of the Madrid, peace.

1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Respublikası Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM, indiki ATƏT) üzvü oldu və həmin il iyulun 8-10-da ATƏM-in Helsinkidə keçirilən Zirvə toplantısında onun sənədlərini imzaladı. ATƏM-in üzvü olduqdan sonra Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi bu təşkilatın prinsiplərinə uyğun olaraq üzv dövlətlərin daha çox diqqət obyektinə çevrildi (1, s.723) Bu vaxtdan etibarən Dağlıq Qarabağ məsələsi beynəlxalq səciyyəyə daşımağa başladı.

1992-ci ilin mart ayının 24-də ATƏM-in Xarici İşlər Nazirləri Şurası vəziyyəti müzakirə edərək münaqişənin sülh yolu ilə nizamlanmasını təmin etmək üçün Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair Minskə sülh konfransının çağırılması barədə qərar qəbul etdi. ATƏT-in Minsk Qrupu Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsində hamı tərəfindən tanınan yeganə vasitəçidir. Lakin çox faciəvi bir reallıqdır ki, ATƏT-in Minsk qrupu vasitəsilə aparılan sülh danışıqları 1994-cü ildəki atəşkəs razılaşmasından bəri nəticəsiz qalır.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli bağlı ilk təklif 21 may 1992-ci il tarixdə Helsinkidə keçirilən ATƏM Yüksək Vəzifəli Şəxslər Komitəsi iclasında vermişdir. Bu toplantıda, ABŞ nümayəndəsinin təklif etdiyi, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü vurğulayan və bölgədəki bütün xarici hərbi qüvvələrin çəkilməsini nəzərdə tutan təklif, Ermənistan Respublikası istisna olmaqla 51 ölkənin nümayəndələri tərəfindən dəstəklənmişdir. Konsensus əldə edilmədiyi üçün təklif qərara çevrilməmişdir.

3-4 iyun 1993-cü il tarixlərdə ATƏM-ə üzv olan 9 ölkə (ABŞ, Rusiya, Fransa Türkiyə, İtaliya, Almaniya, Çexiya, İsveç və Belorusiya) nümayəndələrinin Romada keçirilən görüşündə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün yeni bir sənəd hazırlanmışdır. Lakin Ermənistanın Dağlıq Qarabağın erməni icamasının "Dağlıq Qarabağ Respublikası" adı altında iştirak etməsinə dair təkidi iştirakçılar tərəfindən qəbul edilməmiş və müzakirələrdən nəticə alınmasına maneçilik törədilmişdir (2, s.29)

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 sayılı qətnaməsinin icra olunması və ATƏM çərçivəsində müzakirələrə davam edilməsi üçün "Təcili Fəaliyyət Planı" qəbul edilərək tərəflərə təqdim olunmuşdur. "Təcili Fəaliyyət Planı" na görə 15 iyun 1993-cü il tarixdən etibarən erməni tərəfi Kəlbəcəri tamamilə tərk etməyə başlamalı, 20 iyunda bu proses tamamlanmalı və 1 iyuldan etibarən ATƏM-in 50 müşahidəçisi bölgəyə yerləşdirilməli idi. Sonra da 7 avqust 1993-cü il tarixdən gec olmayaraq Minsk konfransında müzakirələr yenidən başlamalı idi. Azərbaycan Respublikası "Doqquzlar"ın bu sülh planını dərhal qəbul etmiş və imzalamışdır. Ermənistan da bu planı qəbul etmiş, ancaq işğal altındakı bölgədəki bəzi

qüvvələrin Ermənistan rəhbərliyinin nəzarəti altında olmadığını irəli sürərək Kəlbəcərin azad edilməsi üçün bir ay əlavə vaxt istəmişdir (2, s.35).

ATƏM-in Minsk qrupunun BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələri tətbiq etmək üçün hazırladığı "Təcili Fəaliyyət Plan"larının heç bir gücə sahib olmadığı da aydın şəkildə görünürdü. Bunun da başlıca səbəblərindən biri ATƏM-in əlaqədar qərarları tətbiq etməyən tərəfə qarşı sanksiya tətbiq etmə mexanizminə sahib olmamasıdır. Belə ki, Minsk qrupunun qəbul etdiyi qərarlar sadəcə təklif və tövsiyə xarakteri daşıyırdı.

4-5 may 1994-cü il tarixlərində, Bişkekdə MDB Parlamentlərarası Şurasının iclası çərçivəsində Qırğızıstan parlamenti və Rusiya Federasiyasının Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndələri ilə Ermənistan və Azərbaycan Respublikasının parlamentlərinin başçıları və keçmiş DQMV-nin azərbaycanlı və erməni icmalarının nümayəndələri görüşmüşdür. Bu görüşdə sülhə doğru bir addım kimi 5 may 1994-cü il tarixdə "Bişkek Protokolu" imzalanmışdır. Daha sonra imzalanacaq atəşkəs müqaviləsinə əsas təşkil edəcək olan bu protokolun Azərbaycan Respublikası, Ermənistan və keçmiş DQMV-nin təmsilçisi kimi yalnız Erməni icmasının adından imzalanması, Azərbaycan Respublikası tərəfindən ciddi bir güzəşt idi. Çünki, o günə qədər Azərbaycan Respublikasına qarşı tərəf kimi yalnız Ermənistanı qəbul etməkdəydi.

Protokolda qısaca, keçmiş Azərbaycan SSR DQMV və onun ətrafındakı münaqişəni Azərbaycan və Erməni xalqlarına və bölgənin digər xalqlarına zərər verdiyi, 14 aprel 1994-cü il tarixli MDB sammitində silahlı münaqişənin dayandırılması və ortaq məxrəcə gəlinməsinin dəstəklənməsi, Parlamentlərarası Şuranın və MDB-nin bu istiqamətdəki söyləri, BMT və ATƏM-in problemin həlli mövzusunda aldığı qərarların (xüsusilə Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinin) yerinə yetirilməsi zərurəti vurğulanaraq, Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya Federasiyası müdafiə nazirləri arasında Moskvada imzalanmış 18 fevral 1994-cü il tarixli protokola istinadən, mayın 8-dən 9-na keçən gecədən etibarən atəşin kəsilməsi, bir sıra başqa problemlərlə birlikdə qaçqınların yerlərinə qayıdışının təmin edilməsi mövzusunda razılıq əldə olunduğu bildirilirdi. 9 may 1994-cü tarixdə Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası müdafiə nazirləri və keçmiş Azərbaycan SSR DQMV-dəki seperatçı erməni birliyinin nümayəndələri arasında atəşkəslə əlaqədar müqavilə imzalanmışdır. 12 may 1994-cü il tarixdən etibarən atəşkəs rejimi tətbiq olunmağa başlamışdır.

Atəşkəs sazişinin imzalanması ilə iki dövlət arasında döyüş əməliyyatlarına son qoyulsa da, bu günə qədərki dövrdə atəşkəs tez-tez pozulmuş və bəzən müharibənin yenidən alovlanması həddinə çatmışdır.

1994-cü ilin 7-8 iyulunda Minsk qrupu çərçivəsində iştirakçı dövlətlərin Vyanada keçirilən görüşündə Rusiya Federasiyası "Böyük Siyasi Saziş" layihəsini irəli sürdü. Rusiya Federasiyası "Böyük Siyasi Saziş" in imzalanmasıyla, münaqişə bölgəsinə Rusiya Federasiyası ordusunun göndərilməsi və gələcəkdə bu problemin həllini öz nəzarətində saxlayaraq ümumilikdə Cənubi Qafqazda mövqeyini yenidən gücləndirmək məqsədini güdürdü. Ancaq, Qərb dövlətləri Rusiya Federasiyasının Cənubi Qafqazda təsirini yenidən gücləndirmə cəhdlərinə qarşı çıxırdılar. Bu mövzuda xüsusilə ABŞ etirazlarını açıq şəkildə ortaya qoyurdu. Buna görə də, Rusiyanın öz hərbi birləşmələrini BMT-nin Sülhməramlıları statusu ilə bölgəyə yerləşdirmə təşəbbüsünə qəti şəkildə etiraz edilmişdir. Qərbin bu mövzudakı sərt mövqeyi ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya və Türkiyə rəsmilərinin açıqlamalarında da vurğulanırdı. ABŞ-ın MDB üzrə nümayəndəsi Ceyms Kollins münaqişə bölgəsinə hər hansı bir dövlətin silahlı güclərinin tək başına gətirilməsinə icazə verməyəcəklərini və problemin həllinin sadəcə

ATƏM çərçivəsində təmin edilməsinə üstünlük verdiklərini açıqlamışdı. Problemin həlli üçün Rusiya Federasiyasının hazırladığı "Böyük Siyasi Saziş" planının tətbiq olunmasında, ATƏM ilə Rusiya Federasiyası arasında yaşanan gərginliyin səbəbi, ATƏM-in problemin həllində yeganə vasitəçi olması yanaşmasını qəbul etməməsiydi.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ATƏT-in Budapeşt (1994), Lissabon(1996) və İstanbul (1999) zirvə görüşlərində geniş müzakirə obyektinə çevirilmişdir. 1994-cü ilin dekabrın 5-6-da ATƏT-in Budapeştdə keçirilən zirvə toplantısında "Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar ATƏT-in fəaliyyətinin insivləşdirilməsi" barədə qərar qəbul olundu. İlk dəfə olaraq Avrapanın təhlükəsizlik tədbirlərində iştirak edə biləcək sülhməramlı qüvvələrin yaradılması və münaqişəli ərazilərə göndərilməsi qərara alındı (3, s. 110)

Bundan başqa, Budapeştdə həmsədrlik institutu da təsis edildi. Minsk konfransına iki həmsədrin təyin edilməsi və Minsk qrupunun iclaslarının onların birgə həmsədrliyi ilə keçiriləcəyi barədə qərar qəbul edildi. Münaqişədə maraqlı tərəf olduğu nəzərə alınaraq ATƏM-in Minsk konfransında, o cümlədən Minsk qrupunda daimi həmsədrlik Rusiya Federasiyasına tapşırıldı. İkinci həmsədr isə Finlandiya seçilsə də, sonradan onu İsveç əvəz etdi.

1996-cı ilin dekabrın 2-3-də ATƏT-in Lissabonda keçirilən zirvə toplantısında qəbul edilən, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə dair 3 əsas prinsipi özündə əks etdirən və ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri, İsveçrənin Xarici İşlər Naziri Flavio Kottinin adından verilən bəyanat Ermənistan istisna olmaqla dünyanın 53 dövləti tərəfindən müdafiə olundu. Və Lissabon sammitinin yekun sənədlərinə əlavə edildi. ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündən sonra Rusiya Federasiyası ilə yanaşı, ABŞ və Fransa nümayəndələri də Minsk qrupunun həmsədrliyi təyin olundular (4, s. 176).

1997-ci ildən indiyədək Minsk qrupunun həmsədrliyi Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyənləşdirilməsinə dair dörd təkliflə çıxış etmişlər. 1997-ci ilin iyununda münaqişənin "paket" həlli, 1997-ci ilin sentyabrında "mərhələli" həlli təklifindən ibarət idi. Hər iki təklifi Azərbaycan Azərbaycan tərəfi müəyyən çatışmamazlıqlarına baxmayaraq qəbul etdiyi halda Ermənistan tərəfi qeyri-konstruktiv mövqe tutaraq bu təkliflərlə razılaşmamışdır. Bundan bir il sonra həmsədrilər beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq "ümumi dövlət" ideyasına əsaslanan təkliflərini təqdim etdilər. Azərbaycan Respublikası tərəfi bu layihəyə qəti etirazını bildirdi.

Təkliflər əsasən eyni maddələri ehtiva etməklə birlikdə, önəmli fərqliliklər də daşımaqdadır. Təkliflərin hər üçündə iqtisadi məqamlar ön plana çıxarılarq, bölgənin inkişafı, həyat standartlarının yüksəldilməsi, bölgəyə xarici sərmayənin gəlməsi üçün sülhün şərt olduğu ifadə edilmişdir. Bundan əlavə, hər üç təklifdə də Ermənistan silahlı qüvvələrinin, Ermənistan sərhədləri daxilində qayıtmaları zərurəti göstərilməklə bərabər, həm də Azərbaycan Respublikası hərbi və hüquq-mühafizə qüvvələrinin "Dağlıq Qarabağ rəhbərliyi"nin razılığı olmadan onun sərhədlərinə daxil ola bilməməsinin vacibliyi məsələsi də öz əksini tapmışdı.

1996-cı il Lissabon zirvə toplantısının Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi uğurlar erməni diasporasına xoş gəlməmişdir. Nəticədə 1998-ci ildə Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyan istefaya getməyə məcbur oldu (5).

18 iyul 1997-ci tarixdə gündəmə gətirilən "Paket Həll" (rəsmi adı "Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılmasına dair hərtərəfli saziş") adlı ilk təklif problemin həllinə dair bütün əhəmiyyətli məqamları ehtiva edən bir razılaşma prosesini nəzərdə tuturdu. Müqavilənin giriş hissəsində tərəflərin BMT müqaviləsinə, ATƏT-in əsas prinsiplərinə, beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərinə bağlı qalmaları və BMT Təhlükəsizlik Şurasının

qətnamələrinə əməl etmə zərurəti vurğulanmışdır. "Paket Həll" variantına görə tərəflər münaqişənin həllinə dair iki müqavilə imzalamalıydılar. Bunlardan birində sülhün şərtləri, digərində isə "Dağlıq Qarabağ"ın statusu tənzimlənməli idi. İlk razılaşma ilə, tərəflərin problemin həllində dinc yolla həll prosesinə tamamilə əməl etmə öhdəliyi götürəcəkdilər. Təklif Ermənistan ordusunun Ermənistan Respublikası sərhədləri içərisinə çəkilməsini də nəzərdə tutmaqda idi. Bu maddə, Azərbaycan Respublikası torpaqları içərisində Ermənistan ordusunun olduğunun ATƏT tərəfindən etiraf edilməsi mənasına da gəlirdi. Təklifin ikinci müqaviləyə dair hissəsində isə münaqişənin bütün tərəflərinin Azərbaycan Respublikası və Ermənistanın ərazi bütövlüyünü qəbul etmələri və Azərbaycan Respublikası tərkibində "Dağlıq Qarabağ" adlı dövlətin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu hissədə, "Dağlıq Qarabağ" coğrafiyasında əvvəlcə yaradılacaq dövlət qurumun Konstitusiyasının və qanunlarının qüvvədə olacağı və bu qurumun polis gücləri və orduya malik ola biləcəyi də ifadə edilirdi.

2 dekabr 1997-ci il tarixdə təqdim edilən "Mərhələli Həll" (rəsmi adı "Dağlıq Qarabağ silahlı münaqişəsinin dayandırılması haqqında saziş"), əvvəlcə sülhün təminini, qaçqınların geriye dönüş şərtlərinin hazırlanmasını vurğulamaqla bərabər, bölgədə qurulacaq muxtar qurumun statusuyla Laçın, Şuşa və keçmiş Şaumyan rayonlarının vəziyyətinə dair müzakirələrin daha sonra keçirilməsi mövzularında razılaşmağı nəzərdə tuturdu. 153 Bu təklifdə ilk addımlar atıldıqdan sonra bölgəyə ATƏT-in 1994-cü il tarixli Budapeşt sammitinin yekun bəyannaməsində də nəzərdə tutulduğu kimi, sülh məramlı qüvvələrinin gəlməsi nəzərdə tutulmuşdu.

7 noyabr 1998-ci il tarixdə təqdim edilən və "Ümumi Dövlət" (rəsmi adı "Dağlıq Qarabağ silahlı münaqişəsinin hərtərəfli həllinin prinsipləri haqqında") adlandırılan son təklif isə "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın qurulmasını və bu respublikanın Azərbaycan Respublikası sərhədləri daxilində, onunla birgə dövlət meydana gətirməsini nəzərdə tuturdu. Təklifdə ortaq dövləti idarə etmək üçün Azərbaycanın və "Dağlıq Qarabağ"ın dövlət başçılarının, baş nazirlərinin və parlament başçılarının nümayəndələrindən ibarət birgə komitənin qurulması zərurəti qeyd edilirdi. "Ümumi Dövlət" variantında digər təkliflərə əlavə olaraq "Dağlıq Qarabağ"ın rəsmi dilinin ermənicə olacağı və əgər istəsə "Dağlıq Qarabağ"ın öz pulunu çap edə biləcəyi qeyd edilirdi. Təklifdə Laçın koridorunun, Şuşa və keçmiş Şaumyan rayonunun statuslarına, sülh müqaviləsinin məzmunu və təminatı ilə əlaqədar maddələrə də yer verilmişdi. Təklifin son hissəsində, münaqişə tərəfləri arasında imzalanacaq müqavilələrin zəmanət altına alınması üçün Rusiya, ABŞ və Fransa dövlət başçılarının ortaq fəaliyyət göstərəcəyi vurğulanırdı.

2001-ci ilin əvvəli iki dövlətin prezidentləri arasında keçirilən danışıqların intensivliyi ilə müşahidə olunurdu. Belə ki, 2001-ci ilin yanvarın 26-da Parisdə aparılan danışıqlar, daha sonra aprelin 4-6-da ABŞ-ın Florida ştatının Ki-Vest şəhərində Minsk qrupunun həmsədrələrinin iştirakı ilə davam etdirildi. Sonradan "Paris prinsipləri" adını almış bu variantda əvvəllər irəli sürülmüş 3 təklifin tərəfləri qane edən məqamlarının ümumiləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu.

2004-cü ilin aprelin 16-dan başlayaraq Praqada Azərbaycan Respublikası və Ermənistan xarici işlər nazirləri səviyyəsində danışıqlar yenidən bərpa edildi. Münaqişənin nizama salınmasına dair aparılan danışıqların "Praqa prosesi" adını almış variantın ictimaiyyət üçün açıqlanan əsas elementləri ondan ibarət idi ki, burda nizamlanmanın "mərhələli həll" variantının detalları müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Yeni sülh planının əsas prinsiplərini aşağıdakılar təşkil edirdi: 1. Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ bölgəsinin hüdudları

boyunca olan işğal olunmuş ərazilərdən Ermənistan öz qoşunlarını mərhələli şəkildə çıxarır; 2. Azərbaycan Respublikası ilə Ermənistan arasında diplomatik və iqtisadi əlaqələr bərpa olunur; 3. Laçın və Kəlbəcər bölgələri istisna olmaqla işğaldan azad olunmuş ərazilərə beynəlxalq sülhməramlı qüvvələrin müdafiəsi altında Azərbaycan Respublikası əhalisi qayıdır; 4. Dağlıq Qarabağı statusu məsələsi referendum yolu ilə həll edilir.

2007-ci il noyabrın 29-da Azərbaycan Respublikası və Ermənistanın xarici işlər nazirləri Elmar Məmmədyarovla Vardan Oskanyan İspaniyanın paytaxtı Madriddə ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşdülər. ATƏT üzvü olan ölkələrin Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclası çərçivəsində keçən görüşdə Elmar Məmmədyarov, Vardan Oskanyan və həmsədrlərdən başqa Rusiya Federasiyası və Fransanın xarici işlər nazirləri, ABŞ xarici işlər nazirinin siyasi məsələlər üzrə müavini də iştirak etdilər. Həmin görüşdə Minsk qrupunun həmsədrləri Məmmədyarovla Oskanyana Qarabağ münaqişəsinin həllinin əsas prinsipləri üzrə yeni layihəni (sonradan "Madrid prinsipləri" kimi adlandırılan) təqdim etdilər²¹¹. Görüşdən sonra Minsk qrupunun həmsədrləri xüsusi bəyanat yaydılar. Bəyanatda deyilirdi ki, "Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə yönəlmiş danışıqların son üç ilində tərəflərin mövqeləri arasında ziddiyyətlər əhəmiyyətli dərəcədə azalıb və yalnız bir neçə məsələnin razılaşdırılması qalıb". Madrid prinsipləri təxminən aşağıdakıları nəzərdə tuturdu: (2, s.75)

Azərbaycan Respublikası və Ermənistan hökumətlərinə:

1. 2008-ci ilin şəşkilərinə qədər aşağıdakı prinsiplərdən ibarət sənədi razılaşdırmaq:
 - a) təhlükəsizliyə və beynəlxalq sülhməramlıların yerləşdirilməsinə zəmanət verilməsi; b) Ermənistan və Dağlıq Qarabağ silahlı qüvvələrinin Dağlıq qarabağ ətrafında işğal olunmuş bütün ərazilərdən çıxarılması, Kəlbəcər və Laçın üçün xüsusi şərtlər olmaqla; c) deportasiya olunmuş əhəlinin qaytarılması; d) Dağlıq Qarabağın yekun statusunun sonda referendum yolu ilə müəyyənələdirilməsi, buna qədər müvəqqəti statusun təyin edilməsi; e) Bütün nəqliyyat və ticarət yollarının açılması.
2. Bütövlükdə sənəd üzrə konsensus alınmayanda razılaşdırılmasını mümkün olanı razılaşdırmaq və mübahisəli bəndləri dəqiqliklə göstərmək.
3. 2008-ci il seçki kompaniyası dövründə siyasi xadimlərin sülhə və kompromislərin zəruriliyinə müsbət yanaşmasına şərait yaratmaq.

Azərbaycan və Ermənistan hökumətlərinə:

4. 1994-cü il atəşkəsinə hörmət etmək, güc tətbiqindən çəkinmək, hərbi büdcələrin artırılmasına, qarşılıqlı ittihamlara, həmçinin barıma və təhrikçi ritorikaya son qoymaq.
5. Qeyri-rəsmi diplomatiyaya və yuxarıda göstərilən prinsiplər daxil olmaqla kompromis qərarlar haqqında diskussiyalara kömək etmək, ölkə parlamentlərini belə diskussiyaların açılmasına həvələndirmək və azərbaycanlılarla ermənilərin arasında əlaqələri asanlaşdırmaq.
6. Dağlıq Qarabağın de-fakto hakimiyyəti işğal olunmuş ərazilərin ermənilərlə məskunlaşdırılmasına, o cümlədən bu rayonlarda özələşdirmənin aparılmasına, infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə və yerli strukturların yaradılmasına son qoymalıdır.
7. Azərbaycan Qarabağ azərbaycanlılarına öz icmalarının rəhbərini seçmək imkanı verməli, neft gəlirlərindən bütün vətəndaşların, o cümlədən deportasiya olunmuş şəxslərin yararlına bilməsi üçün şəffaflığın artırılmasına, korrupsiyanın azaldılmasına birgə səy göstərməlidir.

Minsk qrupunun həmsədrərinə:

8. Əsasə prinsiplərin razılaşdırılmasına nail olunması üçün birgə səyləri artırmaq, Ermənistanda və Azərbaycan Respublikasında 2008-ci il prezident seçkilərindən sonra danışıqlar prosesini davam etdirmək və bu prosesdə meydana çıxacaq fikir ayrılıqlarını dəqiq qeyd etmək

9. Həmsədrərin təmsilçilik səviyyəsini artırmaq, Ermənistanla və Azərbaycan Respublikası ilə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər zamanı Dağlıq Qarabağ probleminin nizamlanmasını əsas elementə çevirmək

10. Danışıqların məzmunu haqqında daha çox informasiya dərc etmək və hədsiz nikbin bəyanatlarla gözləntiləri suni şəkildə şişirtməkdən qaçmaq (6, s. 249-250).

Madrid prinsiplərinin təklif olunmasından sonrakı mərhələdə, 2007-ci il noyabrın sonu və dekabr ayı boyunca hər iki ölkədə həm ictimai rəydə, həm rəsmi açıqlamalarda əsas yeri bu prinsiplərə münasibətlər tutdu. 2008-ci ilin yanvarında isə həmsədrələr növbəti dəfə bölgəyə səfər edərək tərəfləri təqdim edilən prinsiplər üzrə razılaşımağa çağırıldılar. Səfərin nəticələrinə dair mətbuat konfransında isə həmsədrələrin Bakı və İrəvanda aldıkları təkliflər əsasında baza prinsiplərinin yeni variantını hazırlayacağı açıqlandı.

2008-ci ilin fevralında Ermənistanda prezident seçkisi keçirildi. Prezident seçkilərində iqtidarın namizədi kimi qanuni müddətini başa vurduğu üçün artıq seçkilərdə iştirak edə bilməyən Koçaryanın yerinə Serj Sarkisyan iştirak edirdi. Onun seçkilərdə qalib gəlməsi bəziləri tərəfindən Qarabağ probleminin həlli prosesində yeni mərhələnin başlaması kimi qiymətləndirilsə də, "Robert Koçaryanın namizədi olduğu" çox açıq olan və onun siyasətini davam etdirəcəyi bəlli olan Serj Sarkisyanın hakimiyyətə gəlməsini əvvəlki prosesin davamı kimi görmək daha doğrudur (2, s.77).

2010-cu il il ərzində davam etmiş danışıqlar 2009-cu ilin dekabrında Minsk Qrupu həmsədrələri tərəfindən təqdim edilmiş yenilənmiş Madrid prinsipləri əsasında aparılmışdır. Aparılan danışıqlarda Azərbaycan Respublikası ölkənin ərazi bütövlüyü və suverenliyinin bərpası, işğalçı qüvvələrin bütün işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılması, yurdundan didərgin düşmüş məcburi köçkünlərin öz evlərinə qayıtması, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı və erməni icmasının sülh şəraitində birgə yaşayışının təmin edilməsi, ərazilərin bərpası və kommunikasiyaların açılması və sonrakı mərhələdə hər iki icmanın iştirakı ilə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində Dağlıq Qarabağ bölgəsinin statusunun müəyyənləşməsi mövqeyindən çıxış etmişdir.

Sənədə görə, ilk növbədə Ermənistan işğal olunmuş 5 rayondan və Laçının 13 kəndindən qoşunlarını çıxarmalıdır. Sonra bütün sərhədlər və kommunikasiyalar açılır, donor konfransı keçirilir, torpaqlar, kommunikasiyalar bərpa olunur, proqramların həyata keçirilməsinə başlanılır, oraya qayıdacaq məcburi köçkünlərin təhlükəsizlik problemləri çox vacib olduğundan təhlükəsizlik baxımından beynəlxalq müşahidəçilər məsələsi həll olunur, sonra Laçın və Kəlbəcərdən qoşunlar çıxarılır, bütün yollar açılır. Azərbaycanlılar Qarabağa qayıtdıqdan sonra imkan yaranacaq ki, sonuncu mərhələ - Qarabağın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesi başlansın (7).

Ermənistan hökuməti yenilənmiş Madrid prinsiplərinə də qeyri konstruktiv mövqedən yanaşır və Ermənistanın sabiq xarici işlər naziri Edvard Nalbadyan bildirmişdir ki, "Ermənistan heç vaxt rəsmi səviyyədə Madrid prinsiplərini təsdiq etdiyini bildirməyib. Biz yalnız onların mövcud danışıqlar üçün əsas olduğunu bildirmişik (8).

2010-cu ilin dekabrın əvvəlində Astanadakı ATƏT-in zirvə görüşü ərəfəsində münaqişə tərəfləri arasında gərginlik daha da artdı. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev öz çıxışında erməniləri Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarda yaşayan azərbaycanlılara qarşı müharibəyə başlamaqda və soyqırırma məruz qoymaqda ittiham etdi. O, Ermənistanın sülh danışıqlarının konstruktiv nəticəsinə uyğun olmayan addımlarla gərginlik yaratdığını bildirdi. Ertəsi gün Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyan Dağlıq Qarabağın *de-jure* tanıya biləcəklərini və hər hansı şərtlə olursa olsun Qarabağı müdafiə etmək üçün bütün addımların

atılacağını bildirdi. Status-kvoda hər hansı bir dəyişiklik Ermənistan və onun rəhbərliyinin maraqlarına zidd görünür. Ermənistan Kosovonun müstəqilliyini və Sudanda baş tutmuş müstəqillik referendumunu əsas gətirərək bildirir ki, hal-hazırda xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipi, ərazi bütövlüyü hüququndan daha üstün tutulur. Lakin real şərtlər başqadır: Azərbaycan Respublikası təkcə Qərbi üçün terrorizmə qarşı mübarizədə etibarlı tərəfdaş deyil, o, həm də ABŞ, AI və NATO-nun strateji, enerji və geosiyasi baxımdan tərəfdaşdır. Son illərdən yeni TANAP, TAP kimi qaz boru kəməri layihələri hazırlanıb ki, bunlar da Avropa ölkələrinin xüsusilə maraqlandırır (8).

14 mart 2008-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyasının 62-ci toplantısı çərçivəsində qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasının işğal edilmiş bölgələrində vəziyyət" adlı qərarın ikinci maddəsində ermənilərin işğal edilmiş Azərbaycan torpaqlarını dərhal və qeyri-şərtsiz tərk etmək tələb olunurdu. Qərara 7 dövlət etiraz etmişdi ki, bunlardan 3-ü ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri olan Rusiya Federasiyası, ABŞ və Fransa idi. Rusiyanın Ermənistanı müdafiə etməsi onun sülh missiyasını həyata keçirmək istəmədiyini göstərir. 2000-ci ildə Ermənistanla əldə olunmuş razılığa əsasən Gümrüdə 25 illiyə rus qoşunları yerləşdirilməli idi. 2010-cu ildə isə bu müddət 2044-cü ilədək uzadılmışdır. Bundan başqa Ermənistan ordusu üçün silah idxalının da təxminən 96 faizi Rusiyadan alınır (9, s. 11)

Münaqişənin həlli prosesində ABŞ-in da mövqeyi birmənalı deyil. Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan sonra ABŞ yeni yaranmış müstəqil dövlətlərlə münasibət qurmağın 5 şərtini irəli sürmüşdür. Bu şərtlərdən birincisi yeni yaranmış dövlətlərdən biri digərinə ərazi iddiasında olarsa ABŞ tərəfindən tanınmayacaqdı. Buna baxmayaraq, Ermənistan nəinki ərazi iddiasında olmuş, hətta Azərbaycan Respublikasının 20% torpağını işğal etmişdir. ABŞ isə öz prinsiplərini pozaraq Ermənistanın müstəqilliyini tanımış, hətta İsraildən sonra ikinci ən böyük yardımını ona göstərmişdir. Əvəzində Azərbaycanı Ermənistanı blokadaya almaqda təqsirləndirmiş, Azərbaycana hər cür yardımını qadağan edən "Azadlığı müdafiə aktı" adlanan 907-ci düzəlişi qəbul etmişdir. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra Azərbaycan Respublikasının anti-terror əməliyyatlarına verdiyi dəstək ABŞ-ı 907-ci düzəlişdə bəzi dəyişikliklər etməyə məcbur etdi. Bütün bunlara baxmayaraq, 2008-ci ildə BMT qərarına ABŞ da etiraz etmişdir (10, s.152.)Bunu isə birbaşa ABŞ-da fəaliyyət göstərən erməni diasporunun təsiri ilə əlaqələndirmək olar.

14 mart 2008-ci ildə BMT-nin qərarına etiraz edən Minsk qrupu həmsədrləri belə bir iddia irəli sürdülər ki, qərarın qüvvəyə minməsi üçün Ermənistanın da razılığı lazımdır. Və balanslı torpaq bütünlüyü təklifi irəli sürülmüşdür. Halbuki beynəlxalq hüquqda balanslı torpaq bütünlüyü termininə rast gəlinmir. Bütün bunlara baxmayaraq BMT-nin Baş Assambleyasında belə bir qərarın qəbul edilməsini Azərbaycan diplomatiyasının uğuru saymaq olar (reha yılmaz).

ƏDƏBİYYAT:

1. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 2005.
2. Aslanlı A. Qarabağ problemi. Bakı 2009. 120 s.
3. Güləliyeva A. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında ATƏT-in vasitəçilik missiyası:problemlər, vəzifələr. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Səh 108-115.
4. Memmedova H. Dağlıq Qarabağ çatışmasının sürecində Haydar Aliyevin Diplomasiya siyasəti. Tartışma platformu. Səh 163-192

5. <http://www.karam.org.tr/OncekiSayilarDetay.aspx?Sayi=8>
6. Paşayeva U. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ATƏT-in mövqeyinə dair. Tarix və onun problemləri. 2009, №4. səh. 245-252
7. "Mərkəz" qəzeti. 16 mart 2010. № 47, səh 5 əv 2
8. <http://www.azadliq.org/content/article/2092999.html> əv 6
9. Səpmaz A, Gökhan Sarı. Dağlıq Karabağ sorusunda Azərbaycan Tarafından Küvvət istifadəsi olmasının analizi. 31 səh.
10. Şıhaliyev E. Uluslararası ilişkiler boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan çatışması.
11. <http://xeber.azeri.net/gundem/ermenistan-madrid-prinsipleri-nin-lehine-cixis-etmeyib-av-5>
12. "525-ci qəzet". 10 mart 2010. №44, s.1-3. əv 4

АЛИЕВ ЭЛЬШАД

МАДРИДСКИЕ ПРИНЦИПЫ КАК СПОСОБ РЕШЕНИЯ АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАГОРНОЕ-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

В статье анализируется деятельность миссии ОБСЕ. Рассматриваются активные дипломатические шаги, регулярная пропагандистская работа Азербайджанского политического руководства, которая в результате короткого времени изменила взгляды ведущих мировых держав и их отдельных влиятельных представителей. В статье раскрывается одно из самых значительных успехов азербайджанской дипломатии, связанные с вынесением на повестку дня Саммита вопроса по Нагорному Карабаху и принятие постановлений по его урегулированию Карабахского конфликта. В статье также показывает роль Мадридских принципов для решения Карабахского конфликта.

ALIYEV ELSHAD

THE MADRID PRINCIPLES AS A WAY OF RESOLVING OF THE ARMENIAN-AZERBAIJANI NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

In this article analyzes the activities of the OSCE mission about problem of Nagorno Karabakh. Active diplomatic steps, regular propaganda work of Azerbaijan's political leading that as a result of short time changed view points of leading world states and their separate influential representatives. One of the most important successes of Azerbaijan diplomacy related to drawing question on Nagorniy Karabakh to Summits agenda and issuing resolutions on its settlement is described in this article. The article also shows the the role of the Madrid principles of Karabakh conflict settlement.

Rəyçilər: t.ü.f.d. C.Bəhrəmov, t.e.d. S.Məmmədov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix institutunun elmi şurasının 13 iyun 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (pr. №9)